

Struktura člověka a možnost mystické zkušenosti. Tomistický pohled

Oponentní posudek rigorozní disertace

Námětem práce je filosofická interpretace vyšších úrovní vnitřní modlitby, jak se s nimi setkáváme především v autobiografických svědectvích známé představitelky karmelitské mystiky sv. Terezie z Ávily. Autor tak činí z pozic tomistické antropologie. To je z historického hlediska jedině možný způsob, neboť světice žila v dobách rozmachu renezančně-barokního španělského novotomismu, byla ve styku s jeho význačnými představiteli, především Dominikem Bañezem OP. a svých duchovních zkušenostech referovala mnohdy pomocí termínů a pojmových rozlišení převzatých z instrumentaria tehdejší vysoce rozvinuté tomistické školy. Peroutkův záměr však není pouze historický či - jak to sám vyjadřuje- „archeologický“. Je v duchu řádové karmelitské tradice přesvědčen o aktuálnosti tomistického filosofické psychologie a její použitelnosti při řešení současné problematiky, v tomto případě problematiky duchovního života. O svém stanovisku umí čtenáře své práce i přesvědčit: z jeho práce je totiž patrná nejen velmi dobrá historická erudice, ale i široký rozhled po současné analytické tzv. filosofii mysli (philosophy of mind), s níž Peroutka umí vstoupit v plodný filosofický dialog.

Práce se skládá ze dvou vzájemně se prolínajících vrstev. Jednak obsahuje přehledný výklad tomistické filosofické psychologie. Jak jsem již naznačil je výklad historicky velmi solidně fundován. Autor projevuje nejen znalost Aristotelových textů (zde se mohl opřít o svou již dříve v nakladatelství AVČR publikovanou práci o Aristotelově nauce o potencích), ale i velkou zběhlost v Tomášových textech, jež cituje ve vlastním, a to velmi kvalitním překladu. Peroutka přihlíží však při výkladu tomistické nauky i k Tomášovým interpretům 16. a 17. století, a to zejména autorům karmelitským (Complutenses, Philipus a S. Trinitate), ale i jiným, mezi něž náleží zejména známý Ioannes a s. Thoma OP. Vlastní autorův na těchto pramenech založený výklad je ovšem soustavně doplňován srovnáními se stanovisky dnešních představitelů filosofické (i empirické) psychologie. Tím nabývá předložená disertace rázu systematického filosofického výkladu přesahujícímu výrazně pokus o pouhou historickou rekonstrukci. Zvláště cenný je v této souvislosti Peroutkův výklad o různých typech výkladu funkce tzv. činného rozumu, kde autor na základě zcela nedávných příspěvků zahraničních autorů vrhá ostré světlo na vývoj názorů na tuto otázku od Aristotela, přes Tomáše až k autorům druhé scholastiky, a ukazuje na názorové přesuny, které se zde uskutečnily (zhruba: od teorie iluminace fantasmatu činným rozumem k vyzdvižení jeho instrumentální kauzality). Kriticky, ale jen zcela na okraj, bych k tomuto autorovu výkladu poznamenal, že sice objasňuje vznik druhových pojmů, ale ponechává zcela bez výkladu způsob, jímž dochází k abstrakci nadřazených rodů. Jedná se ovšem o obtížnou problematiku, ale zdá se mi, že mohla a měla být v práci takového záběru přece jen alespoň zmíněna. S uvedeným nedostatkem pravděpodobně souvisí, že autor zcela pomíjí při výkladech o úloze činného rozumu a abstrakce problematiku rozdílu, jímž se tomistická nauka liší od scotistické, totiž otázku, zda je prvním rozumem poznaným druhový pojem, jehož „rezolucí“ dochází teprve k poznání pojmů obecnějších, či zda je tomu naopak, že totiž prvním poznaným je jsoucnost, na jehož pozadí rozumu vyvstávají pojmová určení speciálnější. Nevytýkám zde Peroutkovu výkladu nějakou chybu, vyslovuji pouze přesvědčení, že by bylo jeho výklad v uvedených bodech možné a užitečné poněkud rozšířit.

Podobně okrajovou poznámku mám i k výkladu tomistického pojetí instinktu a „rozvažovací schopnosti“ (tak Peroutka nazývá Tomášovu *vis cogitativa*). Výklad je korektní, ale méně uspokojuje jeho srovnání se současnými naukami o instinktu. Domnívám se, snad na rozdíl od Peroutky, že současná biologie a filosofická psychologie neposkytla dosud nějakou všeobecněji uznávanou a uceleně zpracovanou teorii instinktu. Mám za to, že většina současných badatelů v této oblasti by nicméně odmítla tomistickou teorii vysvětlující činnost instinktu jeho kognitivní povahou. Bližší dnešnímu nazírání totiž je, jak se domnívám, behaviorální výklad instinktu, který kognitivní složku instinktu vůbec vylučuje. V témže směru jde i teorie I.P. Pavlova. Pokud již autor při svém výkladu problematiku instinktu zmiňuje, bylo by asi dobře, kdyby ve stručnosti referoval o dnešním stavu bádání v této oblasti, a pak teprve se pokusil o porovnání s tomistickou naukou. Mám dojem, že na takovém základu provedené srovnání by možná ukázalo hlubší rozdíly mezi oběma pojetími, než jaké autor ve své práci připouští. Řešit tuto problematiku Peroutka ve své k jiným cílům směřující práci, není ovšem zavázán, její stručná charakteristika s upozorněním na dnešní situaci bádání by však asi přece jen byla na místě.

K převážné většině antropologickým výkladům Peroutkovým nemám připomínek, naopak: v jednotlivostech jsem se z nich sám užitečně poučil.

Druhá rovina autorovy disertace se týká aplikace v předchozím získaných výsledků na problematiku vyšších stupňů vnitřní modlitby, jak o nich vydává svědectví sv. Terezie z Ávily. Autor zde projevuje velkou znalost Tereziných spisů jakož i obeznamenost se sekundární literaturou k námětu. Oproti jiným současným interpretům má Peroutka tu výhodu, že přistupuje k svému námětu se větší filosofickou erudicí: ta mu ve spojení se schopností historické empatie umožňuje přesnější interpretaci textů světice než jaká bývá u jiných autorů obvyklá. Peroutkova místa nepolemicky vyjádřená kritická vyjádření k výsledkům jiných interpretů je proto třeba brát velmi vážně. Základní myšlenkou Peroutkova výkladu je, že tereziánská modlitba je na svých vyšších stupních má především rozumový charakter, tj. že je mimořádně živou vírou, jež druhotně vyvolává z vůle tryskající lásku přelévající se pak i do oblasti sensuality.

V této rovině Peroutkových výkladů narážím na nejasnost, jejímž zdrojem je možná především moje nedostatečná theologická kompetence. Protože však podobnou nesnáz mohou pocítit i jiní čtenáři disertace, rád bych na ni upozornil.

Mám na mysli Peroutkovo pojednání o „inhabitaci“ Boží v duši. Sv. Terezie byla přesvědčena, že v esenci duše je Bůh přítomen svou esencí (s. 83nn). Toto její přesvědčení její zpovědník, jak Peroutka uvádí, odmítl, nějaký jiný, sv. Terezou nejmenovaný, ale podle jejího názoru vzdělanější theolog je však připustil. Peroutka zdůvodňuje oprávněnost tohoto druhého stanoviska způsobem, jež ve mně vyvolává rozpaky. Předně k užití terminologii: „X je přítomno v Y esenciálně“ (tj. samo sebou) se obvykle kontrastuje s „X je přítomno v Y per participationem“ (tj. nějakým od sebe odlišným účinkem, jenž však na X participuje). Příklady inhabitace Boží v člověku, které Peroutka uvádí, ukazují pouze na přítomnost per participationem (to platí jak pro akt bytí, jež Bůh uděluje přirozeně všem jsoucům, tak ale i pro habituální milost, jež je entitativním habitem náležejícím podle tomistů reduktivně do kategorie kvality). Zdá se však, že u sv. Terezie jde o nějaký význačnější typ přítomnosti Boží v duši, protože světice přes (zdá se mi) korektní upozornění svého zpovědníka trvá na *esenciální* přítomnosti. Tomistická teologie zná sice jeden případ takové přítomnosti, a tou je tzv. *lumen gloriae* uschopňující blažené duše k intuitivnímu názoru Boží esence ve věčném životě. V tomto případě totiž, ale právě jen v něm, je Bůh přítomen v rozumové poznávací schopnosti spasené duše per *essentiam*. O takový způsob inhabitace se však v případě sv. Terezie před jejím odchodem na věčnost snad ale nemůže jednat. Zůstává mi tedy přes Peroutkův výklad nejasné, jak Tereziino svědectví v tomto případě theologicky interpretovat.

Považuji Peroutkovu rigorozní práci za projev značného nadání, erudice, ale také i stylistického a formulačního umění autora. Svou úrovní tato disertace podle mého mínění přesahuje, co se od solidních rigorozních prací obvykle očekává. S velkým zájmem hledím proto vstříc kandidátově práci doktorské a ovšem i dalším plodům jeho vědecké činnosti .

3.VII.2011

prof. dr.Stanislav Sousedík, Csc.